

Вплив соціального капіталу на корупцію: теоретичний аспект проблеми

Численні дослідження корупції, що проводяться вже протягом тривалого часу в багатьох країнах, показують, що стан корупції в усьому світі зараз є загрозою для економічного розвитку країн. Ці дослідження доказують, що є межа, за якою корупція стає настільки сильною, коли весь державний апарат існує саме завдяки їй. У цьому випадку, як наслідок, настає занепад економіки та нівелювання прав людини та громадянина.

Проблема корупції в Україні й ряді інших колишніх країн соціалістичного табору різко загострилась в процесі їхнього переходу від планової до ринкової економіки. У результаті виявились підірваною повага громадян до закону, зріс рівень злочинності, державна політика в меншому ступені стала відповідати інтересам більшості, а серед населення поширилися настрої політичної апатії й цинізму. Більш того, в очах багатьох корупція серед державних службовців дискредитувала саму ідею політичної демократії як найважливішої умови розвитку суспільства. Під загрозою виявилось й подальше продовження економічних реформ.

Зараз немає ніякої таємниці в тому, що в Україні корупція досягла таких розмірів, коли вона становить загрозу національній безпеці, і потрібно негайно законодавчо закріпити дійові засоби боротьби з цим явищем. Для цього, насамперед, потрібно знати ворога «в обличчя», тобто мати точне уявлення про корупцію, а також соціальні механізми її виникнення та існування. Незважаючи на те, що в Україні останнім часом активно реалізуються заходи щодо боротьби з корупцією, масштаби останньої не зменшилися. Такий стан справ багато в чому є наслідком того, що аналіз факторів корупції, як правило, не носить системного характеру. Крім того, більшість вчених намагається виявити причини виникнення корупції з метою

її ліквідації. Але проблема не стільки в тому, щоб позбутися корупції взагалі (більш того, існує думка, що її взагалі неможливо позбутися), а в тому, щоб попередити її зростання до небезпечних для стабільного існування та розвитку соціальної системи розмірів.

Питаннями корупції активно займаються юристи, економісти, соціологи. Незважаючи на те, що кожна з перерахованих галузей знання висвітлює свій аспект цієї проблеми, все більше з'являється міждисциплінарних робіт.

Серед найбільш відомих дослідників корупції в західних країнах та Росії можна назвати Р. Лейкена, Д. Кауфмана, К. Джонсона, А. Шлейфера, Д. Ледермана, Л. Тимофєєва, Б. Волженкіна, А. Кірпічнікова, П. Кабанова, М. Міронічева та інших. Почались зрушення в цьому плані в Білорусі. Кримінологічний аналіз корупції в цій країні був проведений, зокрема, С. Дирдою та А. Шардаковим. В Україні цим питанням пильно займаються такі науковці, як А. Васильєв, В. Корж, Б. Кузьменко, В. Лапшина, М. Мельник, С. Руденко, С. Шалгунова та інші. Але на відміну від західноєвропейських колег, наші науковці, в основному, оцінюють корупцію з кримінально-правової точки зору, не приділяючи достатньої уваги її соціологічному аналізу.

Найчастіше серед факторів високої корупції вказуються недосконалість законодавства; низький рівень правової культури; професійна некомпетентність бюрократії; відсутність чіткого поділу функцій і координації дій органів виконавчої влади; низький рівень участі громадян у контролі над державою. Висуваються й інші припущення відносно обставин, які можливо є причинами високої корупції: низький рівень заробітної плати в державному секторі у порівнянні із приватним сектором; державне регулювання економіки; економічна нестабільність, інфляція; етнічна неоднорідність населення; релігійні традиції; культура країни в цілому [1].

Проте прямий вплив багатьох із цих явищ на корупцію надалі доведено не було (наприклад, державного регулювання економіки або низького рівня

податків). Крім того, деякі з них скоріше супроводжують корупцію, або являють собою її наслідки (наприклад, економічна нестабільність) [2, 3].

Останнім часом соціологи й економісти почали виділяти ще одну умову, що істотно полегшує поширеність корупції – низький рівень суспільного соціального капіталу. Д. Гамбетта говорить про «негативний соціальний капітал» при аналізі діяльності мафіозних угруповань. Р. Патнем виділяє в суспільно - політичному житті два полюси: громадську спільність і клієнтурність [4]. Ф.Фукуяма, виходячи з узагальненого визначення соціального капіталу, констатує, що соціальний капітал не завжди виявляється благом: "І мафія, і ку-клукс-клан є складовими частинами американського громадського суспільства; обидві організації мають в своєму розпорядженні соціальний капітал, але при цьому діють на шкоду соціуму" [5, с. 145]. Пильну увагу вітчизняних соціологів (А. Леденьова, А. Сагомонова, О. Афанасьєва, О. Долгушева, Н. Євдокімова-Дітелло) привернув феномен «блату», що набув широкого поширення в колишньому СРСР. Це явище пов'язується з так званим неформальним соціальним капіталом.

Навіть такий поверхневий аналіз позицій, що є розповсюдженими у науковій літературі, ставить питання про уточнення поняття соціального капіталу стосовно вивчення корупції. Крім того, зв'язок між корупцією та соціальним капіталом має достатньо складний характер, що обумовлено існуванням різноманітних форм корупційних дій та існуванням соціального капіталу різних рівнів. Саме дослідження цих зв'язків і складає мету даної роботи.

Перш за все, почнемо з уточнення поняття соціального капіталу. Вперше вираз «соціальний капітал» з'явився у Лід Джадсон Ханіфан у дискусії щодо діяльності сільських шкіл у 1916 році. Він використовував цей термін для опису «тих значущих обставин, які впливають на повсякденне життя кожного». Ханіфан прийшов до висновку про необхідність виховання доброї волі, братерства, симпатії один до одного й

уміння налагоджувати соціальні відносини серед людей, які «утворюють соціальну одиницю».

Знадобилося більш ніж півстоліття, щоб термін почав широко вживатися. Свій внесок внесли Джейн Джекобс (1961) при застосуванні цього поняття до міського життя й добросусідства, Пьер Бурдьє (1983) при розробці теорії габітусу. Потім Джеймс Коулман (1988) увів цю ідею в академічне обговорення в контексті освіти. Роберт Патнем (1993, 2000) зробив соціальний капітал популярним питанням для політичних дискусій. Тему «соціального капіталу» в 1999 році також підхопив Світовий Банк [6].

Уважається, що соціальний капітал - свого роду "клей", який скріплює суспільство в єдиний "організм", і "організм" цей може бути більш-менш життєздатним, тобто здібним до зростання й розвитку. У суспільстві, що вдосталь володіє соціальним капіталом, знижуються всі витрати виробництва й ведення бізнесу, оскільки відносини довіри, що існують між людьми, значно полегшують координацію їх зусиль і сприяють взаємовигідній співпраці. Навпаки, у суспільстві з дефіцитом соціального капіталу відсутність довіри між людьми веде до загострення всякого роду конфліктів (соціальних, міжнаціональних і навіть особистих) й, відповідно, перешкоджає ефективній співпраці, необхідній для швидкого економічного росту і стійкого суспільного розвитку.

У тлумаченні Дж. Коулмена, соціальний капітал як ресурс дії — це "один зі способів залучення елемента соціальної структури в теоретичну парадигму раціональної дії" [7].

П. Бурдьє підкреслює, що у разі формування соціального капіталу складаються відносини, "які припускають тривалі суб'єктивно-емоційні зобов'язання (відчуття подяки, пошана, дружба тощо)" [8]. Тобто це зв'язки особливої природи — позитивно емоційні й побудовані на довірі.

Як відзначає французький соціолог, "користуючись довірою й накопиченим ними капіталом зв'язків, люди здатні, як то кажуть, "прийшовши з порожніми руками, унести з собою весь ринок, маючи

замість грошей свою особу, ім'я й честь" [9, с. 233]. На думку американського дослідника Р. Патнема, соціальний капітал накопичується в суспільстві в двох основних взаємозв'язаних інституційних формах: у нормах взаємності міжособових відносин і в горизонтальних мережах і зв'язках суспільної активності. Горизонтальні зв'язки суспільної активності сприяють формуванню норм загальної взаємності: "я зроблю це для тебе зараз, сподіваючись на те, що коли-небудь ти або хто-небудь інший також допоможуть мені" [4]. Такий первинний і спонтанний акт допомоги ближньому вже є певною інвестицією (якщо скористатися економічною термінологією) в соціальний капітал. Таким чином, суспільство, у якому потенціал взаємності, доброзичливості й довіри громадян один до одного зростає є ефективнішим у соціальному й економічному аспектах своєї життєдіяльності.

Узагальнюючи вказані підходи можна стверджувати, що соціальний капітал - це можливість накопичувати різні ресурси, завдяки включенню в мережу соціальних відносин, які регулюються набором різноманітних постійно діючих норм. Таким чином, соціальний капітал припускає, щонайменше, три складові: соціальні мережі; стійкі відносини, що сформувалися в цих мережах і норми, що регулюють і визначають характер цих відносин (головним чином норми довіри й взаємності).

Залежно від того, хто є суб'єктом накопичення ресурсів – окремий індивід або соціальна група виділяють індивідуальний і груповий соціальні капітали [10]. В рамках групового капіталу можна виокремити соціальний капітал суспільства. Іншими словами, існують соціальні капітали мікро-, мезо- і макрорівнів. Вважається, що в індивідуальному капіталі ресурси отримуються завдяки особистому чи опосередкованому знайомству акторів, що взаємодіють, тобто внаслідок дії персоніфікованих механізмів, зокрема, персоніфікованої довіри. На груповому рівні цей механізм частково чи повністю деперсоніфікований. На макрорівні зниження трансакційних витрат

відбувається в результаті дії універсальних для всього суспільства цінностей та норм.

Розглянемо можливі варіанти поширення певних видів корупції у зв'язку з функціонування соціального капіталу різних рівнів.

Почнемо з уточнення поняття корупції. Слід відмітити, що єдиного розуміння сутності корупції не має. Тому в якості робочого визначення ми обираємо наступне: використання посадовою особою своїх власних повноважень і довірених йому прав в цілях особистої вигоди, що суперечить встановленим правилам (законодавству). Корупція має такі основні форми, як хабар/підношення, зловживання посадовим положенням, підтримка політичних партій, конфлікт інтересів при зміні місця роботи, покупка голосів, непотизм, торгівля навиками, розкрадання державного майна, корупція, пов'язана з відмиванням грошей тощо.

В соціумі, який характеризується слабкими соціальними ідентичностями, індивідуальні мережі з їх міжособистісними нормами можуть стати превалюючою формою соціального капіталу. В цьому випадку для людей буде неважливою їх належність до певних груп, тому групова ідеологія не сформується. А якщо при цьому формальні інституції не викликать довіри - залишаться тільки найближче оточення та індивідуальні зв'язки.

Якщо в індивідуальну мережу актора (особливо високостатусного) входять «корисні» знайомства, то починають «квітнути» непотизм та зловживання посадовим положенням. У випадку відсутності таких знайомств останні компенсуються можливістю отримати бажане через хабарництво. Хабар може бути й перепусткою в нові соціальні кола, вхід до яких розкриє більші можливості (як легальні так і нелегальні) для накопичення ресурсів. Прикладом може бути влаштування на навчання або на роботу.

Щодо мезорівня, то сприяти розвитку корупції груповий соціальний капітал може при наявності декількох умов. По-перше, групова культура може передбачати орієнтацію на такі регулятори соціальної дії як

партикуляризм та специфічність. У цьому випадку непотизм, торгівля навиками, використання службових повноважень в інтересах певної групи (а не суспільства в цілому) будуть нормою для її членів. За таких умов можна говорити про клановість. Кланові соціальні мережі характеризуються високим рівнем обмеженої солідарності, чітким відчуттям ідентичності, а також рекрутуванням нових членів переважно через матримоніальні зв'язки. Клани можуть утворювати проміжну форму організації між ієрархією державним апаратом та вільним ринком. По-друге, групова культура може бути кримінальною. Тому соціальні відносини, у які включена особа будуть вимагати від неї відповідних протизаконних дій. Це яскраво видно на прикладі організацій з особливими корпоративними цінностями та нормами. Потрапляючи в такий колектив, людина переймає правила поведінки, які в ньому прийняті. Тому, якщо в організаційна культура приймає вчинення корупційних дій як належне, новачки приймуть таку поведінку як нормальну й будуть слідувати цьому надалі.

Найчастіше ріст корупції пов'язується зі зменшенням соціального капіталу макрорівня. Це відбувається через скорочення чисельності різноманітних горизонтальних, відкритих добровільних організацій і зниження рівня довіри до формальних інститутів, що приводить до появи у громадян практики вирішення своїх проблем у рамках неформальних клієнтурно - патрональних зв'язків.

Таким чином, у цій ситуації джерелом накопичення ресурсів залишаються індивідуальний і груповий капітали. Інакше кажучи, щоб отримати необхідні ресурси бути просто членом суспільства замало. Особа повинна або мати широкі індивідуальні зв'язки, бажано з високостатусними людьми, або/та стати членом певної групи.

Деякі автори вважають, що це не завжди має негативні наслідки для соціальної системи. Наприклад, О. Демків вказує, що мережі соціальної підтримки, які зазвичай містять елементи патронажу, ієрархічності, асиметричності є важливим механізмом обміну соціальними ресурсами, зокрема, у пострадянських суспільствах [10]. На нашу думку, вирішальну роль в тому, як це позначиться на рості корумпованості

буде відігравати ефективність правових та моральних норм. Поширення корупції відбуватиметься переважно за умов зниження дієвості загальних правових і моральних норм, крім групової норми «ти мені – я тобі».

Таким чином, сприятливою умовою для розповсюдження різноманітних корупційних дій стає не стільки нерозвиненість соціального капіталу суспільства, скільки морально-правові засади регуляції відносин в соціальних мережах всіх рівнів.

Література

1. Shleifer A. Corruption / A. Shleifer, R. Vishny, // Quarterly Journal of Economics. - 1993. - Vol. 108, No. 3. - P. 599
2. Lederman D. Accountability and corruption: political institutions matter / D. Lederman, N. V. Loayza, R. R. Soares // Economics & Politics. - 2005. - Vol. 17, No. 1. - P. 1.
3. Kaufmann D. Research on corruption: critical empirical issues / D. Kaufmann // Economics of corruption / ed. Jain A. K. - Mass.: Kluwer. - 1998. - P. 129
4. Степаненко В.П. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методологічні аспекти дослідження / В.П. Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2004. - № 2. - С. 24-41.
5. Фукуяма Ф. Социальный капитал / Фрэнсис Фукуяма // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу - М.: Московская школа политических исследований, 2002. - С.129-149. – (Серия "Библиотека МШПИ" (Вып. №26)).
6. Виссарионов А.Б. Стратегическое планирование развития социального капитала / А.Б. Виссарионов // Оборудование: рынок, предложение, цены. – 2007. - №11. – С. 19-25.
7. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман; [пер. с англ. Л. Стрельникова, А. Стасенко] // Общественные науки и современность. - 2001. - № 3. - С. 122-139.
8. Бурдьё П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдьё; [пер. с фр. М.С. Добряковой] // Экономическая социология. Электронный журнал. - Том 3. - № 5. - 2002. - С. 60-74. - Режим доступа до журн.: http://www.ecsoc.msses.ru/data/670/586/1234/ecsoc_t3_n5.pdf
9. Бурдьё П. Практический смысл / П. Бурдьё; [пер. с фр. А. Бикбова, К. Вознесенский, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко]. - СПб.: Алетейя; М.: Ин-т эксперим. социологии, 2001. - 562 с. - (Gallicinium).
10. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операційональні параметри / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2004. - №4. - С. 99-111.

Болотова В.О.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Вплив соціального капіталу на корупцію: теоретичний аспект проблеми

В статті проводиться теоретичний аналіз впливу соціального капіталу мікро-, мезо- та макрорівнів на поширення корупційних явищ. Під соціальним капіталом розуміється можливість накопичувати різні ресурси, завдяки включенню в мережу соціальних відносин, які регулюються набором соціальних норм. Стверджується, що на кожному з рівнів нерозвиненість соціального капіталу призводить до виникнення специфічних корупційних форм.

Болотова В.А.

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»

Влияние социального капитала на коррупцию: теоретический аспект проблемы.

В статье проводится теоретический анализ влияния социального капитала микро-, мезо- и макроуровней на распространение коррупционных явлений. Под социальным капиталом понимается возможность накапливать разные ресурсы, благодаря включению в сеть социальных отношений, которые регулируются рядом социальных норм. Утверждается, что на каждом из уровней неразвитость социального капитала приводит к возникновению специфических коррупционных форм.

Bolotova V.A.

National Technical University "Kharkov Polytechnical Institute"

Influence of Social capital on corruption: theoretical aspect of problem

In article the theoretical analysis of influence of the social capital micro-, mezo-and macrolevels on distribution of corruption phenomena is spent. The social capital is understood as an opportunity to accumulate different resources, owing to inclusion in a network of social relations which are regulated by a line of social norms. Affirms, that on each of levels backwardness of the social capital leads to occurrence of specific corruption forms.